

आधुनिक काळातील विद्यार्थ्यांसाठी पालकांची भूमिका व पालक शिक्षण

प्रतिभा पाटील

प्रस्तावना :-

कुटुंबात लहानपणापासून बालकांवर संस्कार केले जातात. कुटुंबातील वातावरणामुळे कुटुंबीयांबरोबर होत असलेल्या आंतरक्रियांमुळे व्यक्तीचे व्यक्तीमत्त्व घडते व्यक्तीच्या आवडी, दृष्टीकोन, स्वभाव जीवनाचे तत्वज्ञान घडविण्यात कुटुंबाचा फार मोठा वाटा असतो. परंतु आज कुटुंबसंस्थेकडे जरा काळाजीपूर्वक पाहिले तर असे दिसते की, पूर्वीचा स्नेह, माया, आपलेपणा, ओलावा, वडिलधाऱ्याचा धाक कमी झालेला आहे. हे असे होण्यास घरातील कर्ती माणसे कमी पडत असल्याचे दिसून येते. सर्वात महत्वाचे उद्दिष्टे म्हणजे आपल्या तरुण पिढीला वाढत्या संकटाची जाणीव करून देणे हे आज जरूरी झाले आहे. पौगंडावसी हा आयुष्यातील अतिशय माहक, भरळ घालणारा काळ आहे व या वयात परावलंबलाचे स्वावलंबनत्वात रुपांतर होते. या काळात मुलांच्या भावनिक गुंतागुंत वाढते. वादळी अशांतेचे काळ जीवनात येतो. अशा वेळी स्वतःच्या अस्तित्त्व निर्माण करण्यासाठी मुले धडपडता व नकोत्या गोष्टी त्यांच्या जीवनात घडतात आणि योग्य मार्गदर्शन व समुपदेशन करण्यासाठी पालकांनी त्यांना सहकार्य करावे.

प्रत्येक मुले हे वेगळे असतं त्यातील अभिरुची अभिज्ञमता या भिन्न असतात. यामुळे तू याचक्षेत्रात कॅरीअर कर अशी बंधने पालकांनी मुलांवर लादलीं तर मुलांची कुवत व अपेक्षा किती आहे. याचा विचार पालकांनी करायला पाहिजे. पालकांच्या अपेक्षा ह्या पाल्याविषयी फार मोठ्या असतात. परंतु पालकांनी पाल्याची कुवत, बुध्दतीमत्ता क्षमता, स्वभाव, अभिवृत्ती इ. विचार करून आपल्या अपेक्षा ठेवाव्या. परंतु कुटुंबातील अपेक्षेचा परिणाम होऊन युवक आपण कोणते शिक्षण घ्यावे. कोणता व्यवसाय निवडावा हे ठरवीत आणि मुले चुकीच्या निर्णयाला बळी पडतात.

विद्यार्थ्यांचे व्यक्तीमत्त्व घडविण्यास पालकांची भूमिका

नैतिक मूल्य शिक्षण :- लॅटीन भाषेतील Mours या शब्दापासून Morality हा शब्द तयार झाला आहे. याचा अर्थ सामाजिक रीती रिवाज, पध्दती किंवा समूहांचे सिध्दात असा होय. नैतिकतेची व्याख्या हलेकिसांनी सामाजिक मान्यतांन अनुकुल असलेल्या व स्वच्छापूर्वक केलेल्या व्याक्तीच्या व्यवहाराला नैतिकता असे म्हणतात. जी कृती केल्यावर व्यक्तीला चांगले वाटते ती नैतिक आणि जी कृती केल्यावर व्यक्तीला वाईट वाटते ती म्हणजे अनैतिक कृती होय.

नैतिक मूल्य शिक्षणात पालक शिक्षक सहकार्यांची गरज असते. घर व शाळा यात सुसंवाद असावा. जीवनात विविध मूल्यांची रुजवणूक पुस्तकी ज्ञानापेक्षा उपयोगी व्यवहारी ज्ञान वातावरण निर्मितीमुळे होते. कुटुंबात मूल्य विकास व मूल्यसंस्कार घडविता येतात. स्वच्छता, शुचिता, स्वावलंबन सहकार्य, आत्मविश्वास, श्रमनिष्ठा, विज्ञाननिष्ठा, निसर्ग, प्रेम, खिलाडूवृत्ती इ. अनेक मूल्यांची रुजवण व संवर्धन, रुधी ग्रस्ताता, दैववाद इ. अनिष्ट प्रकारांना आवर घालता येतो.

संस्कार रुजविणे :- पालकांनी मुलांवर योग्य ते संस्कार करावे. त्यांनी आत्मपरिक्षणाची सवय लावावी. सर्वांशी प्रमाने वागाणे, दुसऱ्यांचा आदर करणे, शील वृत्तीने वागाणे, आदरातिथ्य करणे, सकाळी प्रातःकाळी उठण्याचा संस्कार प्रार्थना, देवपुजा, रुधीप्रियता, संयम, व्यसन नकरणे इ. संस्कार करावे. उदा. पालक स्वतःच धुम्रपान करणारा असेल तर पाल्यांवर धुमपान न करण्याचा संस्कार कसा रुजवू शकेल, यासाठी पालकांनी स्वतः आत्मपरिक्षण करून आपले वर्तन सुधारावे आज शुभकरोती संस्कार पुसट झालेला आहे. पूर्वी पंरवचे, शुभकरोती, प्रातः स्मरण, भूमिवंदन, गुरुवंदन, गायत्रीमंत्र, समरक्षा, गणपती अर्थवशीर्ष, असे स्रोत म्हटले जात

होते. याचा फायदा विद्यार्थ्यांना शब्दोच्चार स्पष्ट वाणीशुद्ध, होणे, स्मरणशक्ती वाढणे, मनशांती मिळणे हे होते परंतु आज काळबदल आणि हे सर्व बाजूला पडले. कुटूंबातील मातापित्यांनी मनावर घेतले तर आपल्या मुलामुलीवर सस्कार घडविण्यासाठी “परिवार संकुत ” [family complex] स्थापन केले पाहिजे.

अभ्यास सवयी :- पालकांनी आपल्या पाल्याला व्यवस्थित दररोज एक तास तरी अभ्यासाची सवय लावावी. अभ्यास करण्यासाठी स्वतंत्र खोलीची व्यवस्था करून दिलेली आहे का ? याचा विचार केला पाहिजे पालकांनी मुलांचा अभ्यास दररोज केला किंवा नाही याची सहनिशा करावी तसेच त्यांना अभ्यासात मार्गदर्शन करावे. अभ्यासासाठी आवश्यक त्या सर्व गोष्टीची पूर्तता केली पाहिजे. अडचणीचे निरसन करणे अभ्यासाच्या अवांतर वाचनाच्या सुयोग्य सवयी लावणे.

शिस्त :- पालकांनी मुलांना शिस्त लावण्याचा काटेकोर प्रयत्न केला पाहिजे. सकाळी लवकर उठणे. आपली श्रद्धास्थाने मुला मुलींना दाखवावीत त्यांना नम्रतेचे धडे द्यावे. जेवणाची वेळ, वाचनाची सवय, अभ्यासाची सवय, टी.व्ही. पाहण्याचा वेळा, पूजा अर्चा, नमन, स्तवन, स्तोत्रे, मुलांच्या घरी परतण्याच्या वेळा, झोपण्याचा वेळा, घरातील कामे याविषयी शिस्त लावावी. आणि चांगल्या वर्तणूकीचे धडे द्यावे.

पौगंडाव्यवस्थेतील बदल :- पौगंडाव्यवस्था हा आयुष्यातील मोहक आणि भ्रूळ घालणारा काळ आहे. आईवडीलांनी मुलांना या बदल्या काळात मार्गदर्शन व योग्य समुपदेशन करावे. मुलांना त्याच्यात होणारे बदल अनपेक्षित असतात. पालकांनी हे बदल नैसर्गिक आहेत हे समजावून सांगावे. मुलांची उंचीवाढणे, स्थायुंचा विकास होणे कंठ फुटणे दाढी मिशा येणे मुलींमध्ये मासिक पाळी येणे, शरीराची ठेवण बदलणे स्तनाचा आकार, तारुणपिटीका व स्थायुंचा विकास होणे अंतस्त्राव व शारीरिक बदल काही संप्रेरकामुळे घडून येते. तसेच स्वतंत्रवृत्ती प्रतिमत विचारकरणाची पध्दत प्रेम जवळीकता, स्वतः बदल चा आत्मविश्वास भिन्नलींगी आकर्षण याबद्दल, माहिती द्यावी. आणि मुलांना योग्य निर्णय क्षमता स्वतःची ओळख निर्माण करण्यास नवीन जबाबदा-या स्वीकारण्यास सक्षम बनवावे.

नेतृत्व गुण विकास :- शाळामधील सांस्कृतिक कार्यक्रम इतर शिक्षकेत्तर उपक्रम गणेशोत्सव सण उत्सवाची जबाबदारी तसेच घरातील छोटयामोठया कार्यक्रमाची जबाबदारी पालकांनी मुलांवर टाकावी यातून त्यांचे सहकार्य व नेतृत्व गुण विकसीत होईल.

क्रीडा खेळात सहभागी होवू देणे :- पालकांनी मुलांच्या मागे फक्त अभ्यासाचा तगदा न लावता त्यांना स्वच्छंदी बनवण्यासाठी क्रीडाक्षेत्रा तसेच विविध खेळ या गोष्टी करू द्यावा. मुलांचा खेळ व क्रिडेच्या माध्यमातून शारीरिक विकास होतो तसेच मानसिक विकास होतो. त्याच्यामध्ये संघप्रवृत्तीचा विकास, सदभावनेचा विकास स्वयंशिस्त, खिडाळवृत्ती, चपळपणा, मानसिक संतुलन, आत्मविश्वासाची भावना आत्मप्रौढीची भावना इ. गुणांचा विकास साधता येतो. यासाठी पालकांनी मुलांच्या क्रीडाप्रवृत्तीचा विकास करण्यास मदत करावी तसेच मार्गदर्शनही करावे.

अभ्यासपूरक व अभ्यासोत्तर कार्यक्रम :- शाळेमध्ये अभ्यासपूरक व अभ्यासोत्तर कार्यक्रमातून मुलांवर नीतीमूल्यांची जोपासना होते अभ्यासाविषयी संबंधीत त्या माहितीच्या उपयोग होवून जे कार्यक्रम केले जातात. त्याला अभ्यासपूरक कार्यक्रम म्हणतात. तर अभ्यासाच्या व्यतिरीक्त ते कार्यक्रम घेतले जातात त्याला अभ्यासात्तोर कार्यक्रम म्हणतात. यात खालील कार्यक्रमाचा समावेश होतो सांस्कृतिक कार्यक्रम खेळ व क्रीडा शिबीरे, सहली, एन.सी.सी. वेगवेगळया नेत्यांच्या जयंत्या, वेगवेगळे दिन जीवनचरित्रा वरील माहिती, विविध स्पर्धा, यात पालकांनी मुलांना सहभागी होवू द्यावे तसेच अभ्यास पूरक व अभ्यासोत्तर कार्यक्रमासाठी लागणा-या सर्व गोष्टी वेळेवर पुरवाव्या.

विविध कला कौशल्याचा विकास :- पालकांनी मुलांच्या कला कौशल्य त्यांच्या अंगी असणारे गुण ओळखून त्यांना त्या क्षेत्रात पदार्पण करण्यास परवानगी द्यावी. आणि सहकार्य करावे. प्रत्येक मूल हे वेगवेगळया अभिरुची बाळगतात. आपल्या अपेक्षा मुलावरून लादता त्यांच्या आवडीच्या विषयात शिक्षण व व्यवसाय निवडीकरीता मार्गदर्शन करणे पालकांचे कर्तव्य आहे.

आधुनिकतेचा स्वीकार :- आधुनिकरणाच्या युगात पालकांनी नवी विचार सरणी अमलात आणली पाहिजे नाविण्यतेचा स्वीकार करून मुलांना जुनं ते सोनं नवते हवं हे ही उत्तम रितीने पटवून द्यावे मुलांना इंटरनेट, टी व्ही. याबद्दल ज्ञान असायला हवे परंतु

त्या ज्ञानाचा अतिरेक होता कामा नये. याबद्दल योग्य समुपदेशन करावे.

पालक शिक्षण :- मुलांच्या सर्वांगीण व समतोल विकासाच्या बाबतीत पालकांना त्यांच्या जबाबदारीची जाणीव करून देणे म्हणजे पालक शिक्षण होय .

पाल्यास योग्य मार्गदर्शन करण्यासाठी पालकांना आवश्यक ठरणारे शिक्षण म्हणजे पालक शिक्षण होय . वरील व्याख्येतून पालकांना त्यांच्या जबाबदारीची जाणीव करून देणे व ती जबाबदारी पार पाडणे यासाठी पालक शिक्षणाची आवश्यकता आहे.

पालक शिक्षणाची गरज :- बालकांच्या विकासामध्ये शिक्षक व पालक यांच्या बरोबरीचा वाटा आहे. पालकांनी केवळ आर्थिक मदत न करता शाळेच्या दैनंदिन कामकाजाबाबत वैचारिक अथवा सक्रिय सहभाग घेवून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्यास मदत करावी. व्यक्तीगत व सार्वजनिक आरोग्यासाठी कुटूंबातील व्यक्तीचे आरोग्य कसे सांभाळावे याविषयी जागृत करणे. शाळा व महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या बेशिस्तीला पालकांचे पाल्यांकडे दुर्लक्ष ब-याच प्रमाणात कारणीभूत ठरते. पालकांना आपल्या पाल्याचा मित्र परिवार त्याची संगत याविषयी माहिती पाहिजे.

पालक शिक्षणाचे मार्ग :-

1] **पालक शाळा :-** अमिरेकेप्रमाणे पालक शिक्षणाचे अभ्यासक्रम तयार करून पालकांच्या शाळा सुरु करता येतील रविवारी किंवा 15 दिवसातून एकदा पालकांना एकत्र करून सुजाण पालकत्वाचे प्रशिक्षण देता येईल.

2] **संपर्कसत्रे :-** काही ठराविक कालखंडानंतर सलग दोन तीन दिवस पालकांना एकत्रीत आणणे. तज्ञ व्यक्तीशी त्याची चर्चा घडवून आणणे शक्य आहे. संपर्क सत्रामधून पालकांच्या शंकाचे निरसन तज्ञांच्या मदतीने करून पालक शिक्षण देता येईल.

3] **पालक संघटना :-** पालकांच्या संघटनांची स्थापना करून अनुभवी तज्ञ पालकाकडून मार्गदर्शन मिळवीता येईल. व्याख्यानमाला, चर्चासत्रे, परिसंवाद कृतीसत्रे इ. पालकांना शिक्षण देता येते.

4] **दृक श्राव्यमाध्यमे व टपाल :-** मोबाईलच्या युगात टपालाचे महत्त्व कमी झालेले नाही. टपालाचा माध्यमातून पालकांशी घरबसल्या संपर्क साधता येईल. व सुजाण पालकत्वाविषयीचे मार्गदर्शन करता येईल. चित्रे, तक्ते, प्रक्षेपित साधने, आकाशवाणी कार्यक्रम ध्वनी फित, वित्रपट संगणक, सीडी इ. विविध माध्यमातून पालक शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार करणे शक्य आहे.

समाजातील अनिष्ट चालीरीती रुध्द परंपरा अंधश्रध्दा नष्ट करण्यासाठी, स्त्री पुरुष समानता अस्पृशता निर्मूलन लोकशाही समाजावर ही मूल्ये रुजविण्यासाठी पालक शिक्षण आवश्यक आहे.

पालक शिक्षणासाठीचे उपक्रम :- पालक शिक्षणासाठी विविध उपक्रमांची निर्मीती आयोजन नियोजन, संयोजन करणे पालक शिक्षणासाठी विविध उपक्रम राबविले जाते.

1] **पालक मेळावे :-** पालक शिक्षणासाठी पालक मेळावे उपयुक्त ठरतात. शाळांनी पालक मेळावा आयोजित करावा. त्यात पालकांनी सुजाण पालकत्वासाठी आपला सहभागी व्हावे. तसेच पालक मेळाव्यात कोणते विषय मांडावे याचे पूर्वनिर्णय करून पालक मेळाव्यातून चर्चा करावी चर्चा करता येईल असे विषय पुढीलप्रमाणे.

बाल मानसशास्त्र,	आरोग्य शिक्षण
प्रसार माध्यमांचा वापर	अवांतर वाचनाची गोडी
मुलांचे मानसिक आरोग्य	अपयशाला सामोरे जाणे
योग शिक्षण	व्यायाम
दुरदर्शनचे परिणाम	मुलांकडून अपेक्षा

2] **आरोग्य संवर्धनाचे शिक्षण :-** पालक शिक्षणात आरोग्य शिक्षणाचे महत्त्व आहे. ग्रामीण व शहरी भागातील पालकांना स्वच्छतेचे महत्त्व वैयक्तीक आरोग्य, अन्न, पाणी, हवा यापासून फैलवणारे रोग, संसर्गजन्य रोग होवू नये, याची माहिती आरोग्याचे रक्षण याची जाणीव प्रत्येकाची जबाबदारी आहे.

3] **पालक भेटी :-** पालक व शिक्षक यांच्यातील संबंध जिवाळ्याचे व स्नेहपूर्वक होण्यासाठी पालकांनी शाळेला भेटी देणे, पाल्याची अभ्यासाची प्रगती, उपस्थिती, वर्तन, सवयी नियमीतता, याबाबतील माहिती पालकांनी शिक्षकांकडून घेतले पाहिजे. जे पालक शाळेत येत नाही अशावेळी शिक्षकांनी पालकांच्या घरी जावे.

4] **पालक संघ :-** शिक्षक व पालक यांच्यात विचारांची देवाण घेवाण व्हावी. सहकार्याची भावना वाढिस लागावी यासाठी शिक्षक पालक संघ महत्वाचा आहे शाळेची माहिती गरीब होतकरु विद्यार्थ्यांचे प्रश्न गळती व स्थगीती शालेय शिस्त याविषयी विचार विनीमय करता येते.

5] **पालक सभा :-** पालक सभेद्वारे शिक्षकांना दर महिन्याला पालकांना शाळेत बोलवावे आणि मुलांच्या वर्तन समस्या अभ्यासाविषयी समस्या दैनंदिन गरजा इ. माहिती पालकांना द्यावी.

अशा प्रकारे विद्यार्थ्यांचा शालेय संपादनूक पालकांची भूमिका महत्वाची असल्याचे दिसून येते पालक मुलांच्या शालेय प्रगतीत सहभागी व्हावे यासाठी पालकांना शिक्षित होणे गरजेचे आहे म्हणून पालक शिक्षक संघांची व पालक शिक्षण गरजेचे आहे.

संदर्भ :-

- डॉ. सौ. रमा अश्विनीकुमार भोसले , “ पालक शिक्षण ” भारतीय शिक्षण एप्रिल 2010
- मोहिते लक्ष्मीप्रसाद पांडुरंग , “बदलत्या काळातील युवकासाठी पालकांची भूमिका” शिक्षण संक्रमण ऑगस्ट 2010
- नैतिक मूल्यसंवर्धन आणि पालक सहकार्य, “नीतीमूल्ये व शिक्षण”
- डॉ. श्रीपाद जोशी , “मुलांच्या आत्महत्या आणि आपले कुटूंब” शिक्षणसंक्रमण जानेवारी 2011
- सौ .अंजली शिरीष, “कराड शहरातील इयत्ता 9 वी 10 वी विद्यार्थी संबंधातील पालक शिक्षक संघाच्या कार्याचा एक अभ्यास” शिक्षण समिक्षा एप्रिल मे जून जूलै 2009
- डॉ. सौ. किरण नागतोडे, “नैतिकमूल्ये शिक्षण” 2006 विद्या प्रकाशन नागपूर
- डॉ. अरविंद दुनाखे, “शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शन आणि समुपदेशन” 2005 नित्यनूतन प्रकाशन